तरकारी बीउ उत्पादन तथा व्यवस्थापन

(Vegetable Seed Production and Maintenance)

काली प्रसाद पाण्डे र केशब पाण्डे

Life Seeds, Kavre

Corresponding Author: lifeseedskavre@gmail.com

सारांश

नेपाल कृषि प्रधान देश हो र अधिकांश नेपालीहरुको जिविकोपार्जनको पहिलो आधार कृषि पेशा हो। यसैले कृषि उत्पादन मार्फत व्यक्तिको जीवनस्तर वृद्धि गर्दै समग्र देशको आर्थिक अवस्था सुदृढ बनाउन कृषिको पहिलो अंग नै बीउ हो । त्यसमा पनि तरकारी बीउ पोषण र खाद्य सुरक्षामा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्ने भएकोले गुणस्तरयुक्त जातिय शुद्धता कायम गरी नेपाली हावापानी सहने तरकारी बीउ उत्पादन र बजारिकरण गर्ने उद्देश्यले यस लाईफ सिड्स उद्योग स्थापना भएको हो। यस उद्योगले नेपालमा विकास भएका तरकारीका जातहरूको बीउ उत्पादन र बजारिकरण गर्दै आएको छ।

परिचय

बीउ अन्य सामान्य कृषि उपज जस्तो वस्तु होईन। यसको उत्पादन र बजारीकरण ज्यादै संवेदनशिल हुन्छ। गुणस्तर कायम नभएमा बीउले उत्पादन प्रणालीमा पूर्ण असर गर्दछ। माग अनुरूप बीउ उत्पादन हुनु पर्दछ। आवश्यकता भन्दा बढी उत्पादन भएमा बीउ वजारीकरण हुन सक्दैन। त्यसैले ठाउँ र क्षेत्र अनुसार कुन स्थानमा कुन-कुन जातको बीउ उत्पादन गर्ने र बितरण गर्ने भन्ने बिषय महत्वपूर्ण हुन्छ। त्यसैले मागमा आधारित उत्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ बीउको भौतिक र जातीय सुद्धता कायम राखी नेपालमा लोप हुन लागेका चलन चल्तीका जातहरु बढि उत्पादन दिने र किसानले मन पराएका जातहरुलाई रैथाने वालीको रुपमा संरक्षण गर्नेगरी नेपाल सरकारका निकाय, ईजाजत प्राप्त सहकारी र निजी फार्महरुबाट मूल बीउ प्राप्त गरी उत्पादन अगाडी बढाउँदै उत्पादीत बीउहरुको प्रशोधन, प्याकेजिङ र संरक्षण गर्नेगरी सहकारी मार्फत कृषकहरुद्वारा उत्पादन सुरु गरिएको हो र सोही बीउहरु संरक्षण र प्रवर्धन गर्नेगरि यस उद्योग स्थापना गरिएको हो। यसरी उत्पादन गरिने बीउ स्वच्छ, गुणस्तरीय हुने कुरामा यो लाईफ सीड्स उद्योग प्रतिवद्ध छ।

लाईफ सीड्स उद्योगका उद्देश्यहरु

- स्थानीय जातहरुको संरक्षण गर्ने।
- उत्पादन पहिचान गरी प्रविधिहरु कृषकहरु माझ विस्तार गर्ने।
- सहकारी मार्फत बीउ उत्पादन गराइ कृषकको आयस्तर वृद्धि गराउने।
- कृषकहरुलाई आवश्यक कृषि तालिम प्रदान गरि बीउ उत्पादनमा प्रोत्साहन गर्ने।
- बीउ प्रशोधन, ग्रेडिङ, लेवलिङ गरि बजारीकरण गर्ने।
- स्थानीय तहसँग समन्वय गरि कृषकहरुको सहभागितामा काम गर्ने।
- नेपाल सरकारका कृषिसँग सम्बन्धित निकायबाट दिईएको निर्देशन र नियम अनुसार मुल बीउ उत्पादन व्यवस्थापन गर्ने।
- आयातित बीउको परिक्षण गर्ने-गराउने र स्वदेशी बीउ उत्पादनमा जोड दिने।
- वर्णशंकर बीउ उत्पादन प्रविधि कृषकहरु माझ लगी गुणस्तरीय हाईब्रिड बीउहरु उत्पादन गराँउदै बजारीकरण गर्ने।
- आयतलाई कम गर्नेगरी नेपाली बीउको जातीय विकास र उन्नत बनाउन नेपाल सरकार, बीउविजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र आदिसँग समन्वय गरि काम गर्ने गरेको।
- राष्ट्रीय तथा अन्तराष्ट्रिय बीउ कम्पनीहरुसँग सहकार्य गरि बीउ उत्पादन तथा बजारिकरण गर्ने।
- बजारको माग र आवश्यक्ता पहिचान गर्ने।
- लोपोन्मुख स्थानीय जातका बीउहरु संरक्षण गरि आयातित बीउहरुको परिक्षण, सम्बर्द्धन र प्रर्वद्धन गर्न सहजिकरण गर्ने।
- सहकारीसँग बीउको दररेट सम्झौता गर्ने।

यस उद्योगमा आवद्ध बीउ उत्पादक सहकारी संस्थाहरु

- फूलवारी तरकारी बीउ उत्पादक स.सं.लि., तेमाल-१, काभ्रे
- पञ्चकन्या तरकारी बीउ उत्पादक स.सं.लि., तेमाल-१,काभ्रे
- शुभ प्रभात तरकारी बीउ उत्पादक स.सं.लि., नमोवुद्ध-५, काभ्रे
- जोरसल्ला तरकारी बीउ उत्पादक स.सं.लि., नमोवुद्ध-४, काभ्रे
- पञ्चमूखी तरकारी बीउ उत्पादक स.सं.लि., रोसी-२, काभ्रे
- ठाकुरदेवी तरकारी बीउ उत्पादक स.सं.लि., रोसी-६, काभ्रे
- समशितोष्ण उन्नत तरकारी बीउ उ.सं., रुकुम
- साँखबेसी उन्नत तरकारी बीउ उ.सं., रुकुम
- रुकुमेली उन्नत तरकारी बीउ उ.सं., रुकुम

४. यस उद्योगको मुख्य मुख्य उत्पादित बीउहरु

पालुङ्गो-पाटने	केराउ-सिक्किमे
चम्सुर-ठिमी-१	बकुल्ला-स्थानीय
सिमि-चौमासे	लौका-स्थानीय
सिमि-त्रिशुली	घिरौला-कान्तिपुरे
सिमि-झाँगे	चिचिन्डा-स्थानीय
गोलभेडा-बि.एल.	प्याज-रेड क्रियल
गोलभेडा-सृजना हाईब्रिड	रायो-मार्फा चौडापात
काक्रो-भक्तपुर स्थानीय	रायो-खुमल चौडापात
करेला-लामो सेतो	मूला-मिनोअर्ली
खुर्सानी-अकबरे	मूला-प्यूठाने रातो
काउली-खुमल ज्यापू	मूला-४० दिने
काउली-काठमाण्डौ स्थानीय	मूला-अल सिजन
सिमि-राजमा	बकुल्ला-स्थानीय
सिमि-भि.एस.पि	लौका-स्थानीय
फर्सी-लोकल	सलगम-पर्पल टप, काठमाण्डौं रातो; गान्टे लगायत अन्य बालीहरु

५. लाईफ सिडस् उद्योगको बिगत ४ वर्षको बीउ उत्पादन अवस्था

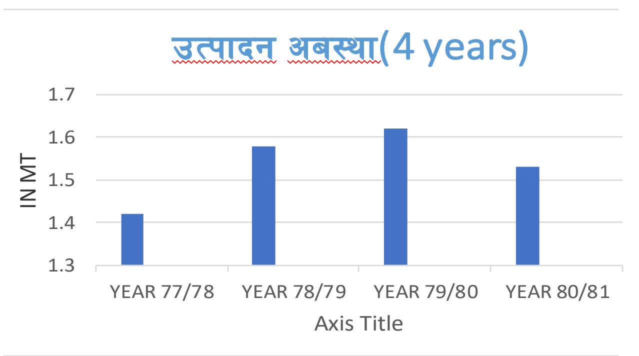

६. मुल बीउ व्यबस्थापन

नेपाल सरकारको मातहतमा रहेका बागबानी केन्द्र तथा नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषदका फार्म केन्द्रहरू

ईजाजत प्राप्त बीउ उत्पादक कम्पनी

तरकारी बीउ उत्पादक सहकारी संस्थाहरु

बलम. सहकार्य

बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र
नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद
प्रदेश बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र
नेपाल सरकारका कृषि कार्यालयहरु
स्थानिय तह
सहकारी तथा बीउ उत्पादक कृषकहरू

८. बजारिकरण

नेपालका बिभिन्न बीउ बिजन कम्पनि, एर्गोभेट, सघं सस्थां, स्थानिय सरकार, लगायतका र विशेषगरी खुद्रा ब्यापारिहरूलाई २ ग्राम देखि ५० किलोग्राम सम्मका प्याकमा बीउहरू प्रसोधन, प्याकेजिङ गरि बजारीकरण गरिरहेको ।

९. लक्ष्य

- वार्षिक १५५ मे. टन बीउ उत्पादन गरि प्रशोधन र प्याकेजिङ गरि बजारिकरण गर्ने
- बीउ बैंक र बीउ ल्याव स्थापना गर्ने ।
- बीउ उत्पादन गराउदै आयातलाई कम गराउन पहल गर्ने ।
- उन्नत तथा हाईब्रिड बीउ नेपालमै उत्पादन गरि अन्तराष्ट्रिय बजार सम्म पुऱ्याउन पहल गर्ने ।
- एक प्रसोधनशाला निर्माण गर्ने ।
- देशभरको कृषि तथ्याङ्कलाई वास्तविक तथ्याङ्क बनाउन सहजीकरण गर्ने ।
- विदेशीने युवाहरुलाई बीउ उत्पादनमा प्रेरित गरी उत्पादन बढाउन पहल गर्ने ।
- सम्पूर्ण कृषकलाई गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने ।
- निरन्तर नेपाल सरकार अन्तर्गतका कृषि विकास कार्यालय तथा कृषि विभागको निर्देशनमा काम गर्ने ।

१०. समस्याहरू

- जनशक्ति अभाव
- बीउ उत्पादन कार्यलाई उत्पादनशील जमिन अभाव
- गुणस्तरयुक्त मूलविउ अभाव
- समयमा किसानले कृषि सामाग्री नपाउनु
- उत्पादन एकिन नहुँदा बजारमा उतारचढाव भई बजारीकरणमा समस्या
- उच्च प्रतिस्पर्धाका कारण उत्पादनपछि बजारीकरणमा असहजता

- मूल्यमा एकरूपता नहुनु र अस्थिरता कायम हुनु
- उत्पादन पश्चात् बिचौलिया हावी हुनु
- सरकारी निकाय तथा गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्रको सहयोग समयमा प्राप्त नहुनु
- बीउबिजन नियमावली कार्यान्वयनमा समस्या

११. समस्स्या समाधानका लागि गरिएका पहलहरु

- केही बालीको मूल बीउलाई सहकारी क्षेत्रमै छनोट गरी सुधार गरीएको
- बजारको मागमा आधारित बीउहरू मात्र उत्पादन गर्ने गरिएको
- माग अनुसारका उच्च गुणस्तरका बीउ प्याकेजिङ गरि बजारीकरण गरिएको
- अनुगमन निरीक्षण सम्बन्धित निकायबाट बेलाबेलामा गराइएको
- गुणस्तरयुक्त धेरै बीउहरू उत्पादन गर्ने कृषक सहकारी लाई पुरस्कार व्यवस्था गरी उत्पादनमा सहजीकरण गरिएको
- बीउ उत्पादक कृषकहरूलाई बेलाबेलामा उत्पादन क्षेत्र अन्य ठाउँहरूमा भ्रमण गोष्ठी आदिमा समावेश गराइएको
- उत्पादक संस्थाको नीति र कार्यविधिमा रही उत्पादन र बजारीकरण गर्ने गरेको
- नेपालमा उत्पादन गर्न सकिने केही बालीको ९०% सम्म सम्म तरकारीका बीउहरूको मागलाई पूरा गर्ने गरी जिल्ला तहमा उन्नत जातका तरकारी को बीउहरू समग्रमा ३८% मागलाई सहकारी र कृषकहरु बीचको एक साझेदार उत्पादक मार्फत यस उद्योग प्रशोधन र प्याकेजिङ गरी बजारीकरण मा पूर्णता दिँने कार्य गरिरहेको छ।

बीउ उत्पादनका केहि झलकहरु